

b) *Pragmatikus politikai nyelv*: a történéseket politikai folyamatnak tekintik, és ezekben a viszonyokban értelmezik. Használói nem utalnak állandóan az etnikai/nemzeti összefüggésekre, hanem közvetlen politikai érdekeket fogalmaznak meg, vagy azokról vitatkoznak.

c) *Az önreflexió analitikus nyelvezte*, amely a kisebbség belső ügyeit jeleníti meg, és a közíró saját pozíciójára is reagál. Predikátumát nem üzenetnek, programnak, bírálótnak tekinti, hanem egy-egy helyzet értelmezésének. A határon túli magyar média pártoktól egyre függetlenebb és periférikusabb közíróinak sajátja ez a megközelítés. (Ide sorolom például Végel Lászlót, Balla D. Károlyt, Bakk Miklóst.)

5. Az 1989 utáni budapesti kormányzatok magyarságpolitikája

5.1. Mielőtt az Antall–, a Horn– és az Orbán-kormány magyarságpolitikáját összehasonlítanám¹⁶⁶, három – eddig nem tisztázott – kérdésre kell válaszolnom: milyen érvelések alapján foglalkoznak egyáltalán 1989 után Magyarországon a határon túli magyarokkal? milyen magyarországi elképzelés-típusok léteznek a határon túli magyarságra vonatkozóan? melyek a magyarországi magyarságpolitikában 1989 óta kialakult, általánosan elfogadott alapelvek?

¹⁶⁶ Ebben a témában két alapvető tanulmányra támaszkodom. Tóth Judit: Az elmúlt évtized diaszpórapolitikája. In *Diskurzusok a vándorlásról*. Szerk. Sík Endre, Tóth Judit, Sík, Bp., 2000, 218–251., Mák Ferenc: Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989–1999). *Magyar Kisebbség* 2000. 3. sz. 237–293.

5.1.1. Arra, hogy *miért is kell Magyarországon a határon túli magyarság problémáival foglalkozni*, különféle válaszok vannak közforgalomban.

Általánosan elfogadott alapelv,¹⁶⁷ hogy a szomszédos országok magyar nemzetiségű állampolgára a magyarság (a kulturális nemzet) része. De hogy mi is köt bennünket össze, és miért kell támogatást adni számukra – a közvélemény egy része számára – ez magától érthetődő. Azoknak, akik ezt nem gondolják ennyire nyilvánvalónak, az ezzel kapcsolatos érvelésében a következő elemek lehetnek dominánsak:

A történelmi felelősség elve: a magyar állam vesztésként került ki két világháborúból, az ebből adódóan vesztes társadalmi csoportokat támogatnia kell. Kulturális azonosságuk megőrzése érdekében számukra is biztosítani kell az esélyegyenlőséget.

A szolidaritás elve: a nemzeti közösségen belül mindenki egyenlően is felelős a közösség fennmaradásáért. A határon túli közösségek fennmaradása a nemzet egy részének megmaradását jelenti.

A családi, rokon és baráti viszonyok. A magyar állampolgárok jelentős részének, a lakosság 15–20%-ának lehetnek ilyen közvetlen kapcsolataik.¹⁶⁸

A térség stabilizálása érdekében szükséges a határon túli magyarok támogatása, mert egy etnikai konfliktus, migrációs folyamat veszélyeztetné ezt.

A határon túli magyarok képzése vagy azért fontos, hogy *a magyarországi munkaerőpiacra* minél képzettebben kerüljenek be, vagy azért, hogy a magyar tőke és a piac számára megfelelő közvetítő szerepet tölthessenek be a szomszédos országokban.

¹⁶⁷ A már jelzett, eltérő „haza”-fogalomtól függetlenül.

¹⁶⁸ Lázár Guy és Szabó Ildikó reprezentatív vizsgálataiban ilyen arányban találtak közvetlen külmagyar kapcsolatokkal rendelkezőket. Ha az 1918-tól a mai napig tartó magyar–magyar migrációt áttekintjük, kb. 3–400 000 olyan családdal számolhatunk a mai Magyarországon, amely – nagyszülői szintig visszamenve – a szomszédos országokból származik vagy ott rokon kapcsolatokkal bír.

5.1.2. *A határon túli magyarokkal kapcsolatos magyarországi politikai elképzeléseket (stratégiaformáló jövőképeket) öt csoportba soroltam.*¹⁶⁹

a) *A Tündérkert-vízió.* Ez az elsősorban jobboldali körökből ismert elképzelés abból indul ki, hogy a sok sérelem ellenére a határokon túl „a régi magyar világ” létezik, azaz egy olyan magyar társadalom, amely az elszakíttatás következtében rárakott rabigából kiszabadulva a magyarországi társadalomba integrálódhatna, sőt „mélyebb” magyarságával meg is újíthatná azt. Ebből a történelmi képből már rég kimaradt a bácskai–bánsági táj, a felvidéki kisvárosok és Pozsony világa. Alapvetően Erdély- és Székelyföld-központú. Egy olyan szerelemre hasonlít ez a vízió, amely nem is ott, nem is úgy és talán nem is kölcsönösen létezett valaha.

b) *Az egységes nemzet koncepciója.* Szintén a jobboldalról ismert. Legmarkánsabban Németh Zsolt jeleníti meg. A nemzetet megragadható, állandó valóságként fogja föl, az etnikai törésvonalat pedig az élet minden területére nézve elválasztó dolognak. Nem pusztán kulturális vagy politikai stratégiákból indul ki, hanem az azok fölött álló egységes nemzet eszméjéből, ahol az intézmények is a centrumhoz kapcsolódnak és azon (a budapesti politikán) keresztül érvényesíthetik érdekeiket. Tehát a határon túli politikai eliteket is az össznemzeti politizálás részeinek tekinti, és ez azzal jár, hogy a központ is megnevezhet regionális stratégiai célokat.

c) *Az államközi, külpolitikai problémakezelési mód.* A mai magyarországi baloldal felfogása, amelynek a kérdés mindig külpolitikai válságjelenségként és mint a másik oldal törzstémája jelenik meg. Ez az álláspont döntően abból indul ki, hogy előbb az adott szomszédos országgal kell megteremtteni a jó viszonyt, s azt követően lehet a magyar kisebbségek érdekében tenni valamit. A kisebbségi magyarságnak a saját országában kell megtalálnia helyzete rendezésének eszközeit; az anyaország ebben külpolitikai eszközökkel segítheti. Ez a koncepció a határon túli politikai eliteket olyan,

¹⁶⁹ Ez a tipológia a Molnár Gusztávval a magyarországi Erdély-képekről folytatott vitákban alakult ki.

a másik politikai nemzet hatókörébe is tartozó önálló politikai szereplők csoportjainak tekinti, melyek saját közösségüket irányítják, és ezért viselik is a felelősséget.

d) *Regionalista elképzelés*. Ez a szemléletmód döntően a határon túl, elsősorban Erdélyben fontos, de Magyarországon is nagyon népszerű a határokon túlról áttelepült értelmiség és az Európai Unió csatlakozás hatásait felmérők körében. Ezen elgondolás szerint a szomszédos országok magyarok lakta régióiban az etnikai törésvonalakat a lokális többségek, egy-egy régió közös érdekeinek megjelenítésével és ennek intézményesített képviseletével lehetne átépíteni. Az európai uniós csatlakozás pedig arra ad lehetőséget, hogy egy-egy természetes kulturális/gazdasági-földrajzi régió önkormányzati szövetségein keresztül tagolódhasson be a kultúrák és régiók Európájába. Ezen belül olyan vágyak jelentek meg, hogy a magyar kisebbségi pártoknak a regionális pártjellel irányába kellene fejlődniük, vagy részt kellene vállalniuk regionális pártok létrehozásában.¹⁷⁰ Míg a nemzetegységből nézve a határon túli magyarság „elszakított nemzetrészt”, addig a külpolitika viszonyrendszerében ugyanez a magyarság mint „elnyomott – hátrányos helyzetű – társadalmi csoport” jelenik meg. E két megközelítést egyszerre a regionális együttműködés fejlesztésére vonatkozó tervekben lehet használni.

e) Létezik egy eddig nyíltan senki által és sehol nyíltan nem vállalt fölfogás is, amely a határon túli magyar problematikát *elmúló, önműködő migrációs és demográfiai folyamatnak látja*. Az így vélekedő tekintélyes társadalomkutató értelmiségiek a népszámlálási folyamatokból, a horvátországi, szlovéniai történeti tapasztalatokból, a szórványosodásból indulnak ki. Ezeknek a megállapításoknak kísérő jelensége, hogy „azért nem foglalkozom a kérdéssel, mert úgysem tudok segíteni”, vagy „azért nem utazom Kolozsvárra, mert nem tudok mit kezdeni a kulturális elnyomorodással és a tehetetlen embeerekkel”. A szakértők között is vannak olyanok, akik eljutottak erre az álláspontra. Mikor négy szemközt rákérdezek, hogy akkor miért fog-

¹⁷⁰ Molnár Gusztáv és Szarka László a romániai, illetve a szlovákiai választási eredményeket elemző rádiónyilatkozatai.

lalkozik a kérdéssel, általában a következőhöz hasonló válaszokat kapok: „az ember az Édesanyjáról is tudja, hogy előbb-utóbb meg fog halni, mégis ápolja, gondozza, amíg lehet”. Az így gondolkodók általában emellett a racionális döntés mellett érvelnek, hogy az asszimilációs egyéni megpróbáltatások helyett Magyarországnak az az érdeke, hogy népfogyatkozását és munkaerő-piaci szükségleteit ebből a közegeből pótolja. (Ugyanez az érvelés megjelenik azoknál is, akik szembenéznek azzal, hogy a magyarországi népesség csökkenése legkönnyebben a határon túli magyarság köréből pótolható.)

Az előbb leírt tipológia a politikai közbeszéd általánosítása révén született. Természetesen a határon túli magyarság társadalmi elfogadására nézve komoly tudományos mérésekkel rendelkezünk. Lázár Guy és Szabó Ildikó eredményeire támaszkodhatunk. Vizsgálataik szerint az utóbbi évtizedekben egyaránt emelkedett a magyarországi nemzetiségeket magyarnak tekintők és a határon túliakat is a magyar nemzethez sorolók aránya. Bár 1973–1992 között a vizsgálatok azt mutatták, hogy a közvélemény a határon túli magyarokat kevésbé tekintette nemzetalkotó elemnek, mint a hazai kisebbségeket.¹⁷¹ Örkény Antal kutatásai szerint, míg a kilencvenes évek közepén az etnocentrikus nemzettudat erősödött meg Magyarországon – és ez magával hozta a szomszédos országok magyarságának a megkérdozett magyarországiak saját nemzetfogalmukba való befogadását –, addig az ezredforduló után a politika-centrikus nemzetfelfogás erősödött a megkérdozettek körében.¹⁷² Az 1987-ben és 1991-ben végzett vizsgálatok szerint a hazai közvéleményt sem az itthoni kisebbségek, sem a határon túli magyarok nem foglalkoztatják különösebben. Az utóbbiak iránt azonban erősebb az érdeklő-

¹⁷¹ Praktikus áttekintést ad Szabó Ildikó – Lázár Guy: *Nemzetkoncepciók a mai magyar társadalomban*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Bp., 1997, 22.

¹⁷² Csepeli György–Örkény Antal: Nemzetközi összehasonlító szociológiai vizsgálat a nemzeti identitásról. *Szociológiai Szemle* 1998. 3. sz. 3–36., Örkény Antal: A magyar nemzettudat változása az elmúlt évtizedben. In *Nemzet a társadalomban*. Szerk. Fedinec Csilla, TLA, Bp., 2004. megjelenés előtt.

dés. (1987-ben a 24 tényező skálán a határon túli magyarok támogatása a 18. fontossági helyen szerepelt, 1991-ben a 20-as skálán a szomszédos országokkal való viszony javítása az első helyen szerepelt, míg a szomszédos országok magyarságának támogatása a 11. volt.) Egy 1993-as vizsgálatból az derült ki, hogy a különböző kisebbségi csoportok közül (a külmagyarokat csak az erdélyi magyarok képviselték a kérdőívben) a magyarországi németek és az erdélyi magyarok rendelkeztek a legnagyobb elfogadottsággal. (Szívesen fogadná ... típusú kérdésre válaszolva.)¹⁷³ A magyar kisebbségek problémájának megoldásáról 1983–1993 között folyamatosan készültek vizsgálatok.¹⁷⁴ Ebből az derül ki, hogy a megkérdezettek nagy része szükségesnek tartja, hogy a magyar kormány fellépjen a szomszédos országokban élő magyarokért. A megoldások tekintetében a legtöbben a Magyarországgal való kapcsolattartás szabadságát és az önkormányzatiság biztosítását tartják a kulcskérdésnek. De majdnem ugyanekkora súllyal jelent meg az aggodalom is, hogy „a területi problémák feszegetése háborúba sodorhatja az országot”, illetve „a szomszédos országok nemzetiségi politikájának bírálata csak rontana az ott élő magyarok helyzetén”. A területi revízióval egyetértők aránya 1987–1993 között radikálisan, a felére csökkent. A beolvadást vagy áttelepülést támogatók aránya alacsony, és 1985-től folyamatosan ez is csökkent.¹⁷⁵

5.1.3. Az utóbbi évtizedben néhány *magyarságpolitikai kérdésben a magyarországi pártok között* elvi szinten *konszenzus* alakult ki. Azt lehet mondani, hogy az európai integráció kérdése után „látszólag” (nemzeti képzetként) ebben a kérdéskörben volt a legszélesebb pártpolitikai egyetértés. A közös pontokat a következő tételekben lehet összefoglalni:

¹⁷³ Lendvay Judit – Szabó Ildikó: Zárt karokkal. Kisebbségkedvelés. *HVG*, 1994. április 29.

¹⁷⁴ Lázár Guy: A felnőtt lakosság identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In *Többség–kisebbség*. Osiris–MTA–ELTE Kommunikációelméleti Intézet, Bp., 1996, 9–116.

¹⁷⁵ Uo. illetve rövid összefoglalása Szabó–Lázár i. m. 35–40.

a) *Nem a határok helyét, hanem azok minőségét kell megváltoztatni.* Ebben egyedül a MIÉP foglal el kétértelmű álláspontot. Ha azonban mélyebbre nézünk, akkor kiderül, hogy a munkavállalási, letelepedési és a vízumügyekben is eltérőek az álláspontok.

b) *A szomszédos országok magyarsága önálló kulturális intézményrendszerre jogosult saját országában.* Alapvetően abban is egyetértenek a pártok, hogy ennek a kulturális autonómia lehetne a kerete. De az ehhez vezető út kérdésében – éppúgy, mint a határon túli elitek körében – megoszlanak a vélemények. Vannak, akik ezt szinte természetjogi alapon elvárják, mások a folyamatos, lépésről lépésre történő intézményépítésben látják ennek megvalósíthatóságát.

c) *A határon túli magyar politikai élet képviselői egyenrangú partnerként való kezelésének elve.* Ez az elv nagyon nehezen valósítható meg. Egyrészt azért, mert nem egyenlő súlyú felekről van szó, hisz a határon túli politikus legtöbbször segítséget kér Magyarországon/-tól. Mindezt csak közvetítéssel, bizonyos döntések elfogadásával vagy elfogadtatásával, konfliktusok megelőzésével viaszozhatja. Másrészt a közép-európai politikai élet is átalakulóban van, és a hálózatépítés elérte a határon túli politikusokat is. Tehát óhatatlanul kiépülnek a magyarországi pártok határon túli hálózatai is. Ez kétirányú folyamat, hiszen a határon túli politikai elitek is kialakítják kapcsolatrendszerüket. Ez utóbbiak szövik át a kérdéssel foglalkozó budapesti minisztériumi apparátusokat.

d) *A határon túli magyarság érdekeinek képviselete – a nemzetközi jogi normák alapján – a mindenkori magyar kormányzatok feladata a nemzetközi fórumokon.* Ebben a kérdésben a magyar politikusok úgy viselkednek, mintha az alapszerződések már biztosították volna Magyarország számára a védőhatalmi státust. Ezt azonban más, nem kétoldalú szerződések eddig nem ismerték el. A Velencei Bizottság jelentése a kedvezménytörvény ügyében, amely nyugtázza az anyaország támogatását, nem bír ilyen joghatállyal.

e) *A mindenkori magyarországi állami költségvetésnek és a közalapítványi struktúráknak folyamatosan része a határon túli magyarság támogatása.* E tekintetben azonban nincs konszenzus, és még csak komoly vita sem indult a forráselosztás döntési mechanizmu-

sairól, a stratégiai célprogramokról, a mindenkori összeg és a felhasználás ellenőrzéséről. Ez a kérdés a politikai nyilvánosságban tabunak számít, a pártpolitikai harc a különböző ügyek megszel- lőztetésével, klientúra-lejáratásokkal folyik.

5.2. Még mielőtt rátérnék a három kormányzat magyarságpolitikai munkájának összehasonlítására, két újabb kitérőt kell tennem. Egyrészt *nem foglalkozom az 1989–1990-es viszonyokkal*, mondhatni a közvetlen előzményekkel. Erre azért nem keríték sort, mert rendkívül sajátos helyzetről van szó, amelyben az akkor szerveződő határon túli magyar politikai közösségek még nem tudtak igazán részt venni.¹⁷⁶ Másrészt amikor a továbbiakban *kormányzatokról beszélek, óhatatlanul összemosisok különböző érdekcsoportokat*. A Németh-kormány időszaka ebből a szempontból egyértelmű, hiszen Tabajdi Csaba, a Nemzetiségi Kollégium vezetője az akkori magyarságpolitika meghatározó alakja volt. Nyomásgyakorló csoportok inkább a szerveződő pártok elkülönülő holdudvaraiból, illetve a magyarországi nemzetiségek felől jelentkeztek. Az *Antall-kormány* időszakában a kérdés kormányzati kezelésére létrehozott Határon Túli Magyarok Hivatala (HTMH) mellett külön politikai tárgyalásokat folytatott a Külügyminisztérium (KÜM, Jeszenszky Géza) és külön programokat indított az Oktatási Minisztérium (OM, Tötössy Istváné, a Határon Túli Főosztály vezetője) is. A *Horn-kormány* időszakában még erősebben tért vissza a külügyminisztérium (Kovács László), a Miniszterelnöki Hivatal (MEH, Tabajdi Csaba) és a HTMH kompetenciaharca. Mellettük egyre erőteljesebb az Oktatási Minisztérium támogatáspolitikája (már Egyed Albert vezetésével), és új szereplőként lép be az alapítványok érdekköre is (az Illyés Közalapítvány [IKA] és az Új Kézfogás). Ezt a korszakot illetően talán nem túlzás külön egy Horn Gyula és Kovács László képviselte integrációs és szomszédságpolitikai, és a Tabajdi Csaba (MEH), Lábody László (HTMH), és Törzsök Erika (HTMH) államtitkárok

¹⁷⁶ Ezt az időszakot részletesen tárgyalja Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon*. Osiris, Bp., 1998, 467.

képviselte magyarságpolitikai stratégiáról beszélnünk. Az *Orbán-kormány* alatt a párt egyik meghatározó vezetője, a külügyminisztérium politikai államtitkára, Németh Zsolt irányította a magyarságpolitikát. A HTMH-t a KÜM alá rendelték, mégis megmaradtak a KÜM- és a HTMH-apparátusok közötti konfliktusok (Lőrincz Csaba helyettes államtitkár és Szabó Tibor, a HTMH elnöke szintjén). Az OM mellett a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma is megjelent a maga támogatáspolitikai érdekeltségeivel. Ráadásul az előbbi minisztérium közigazgatási államtitkára, Gál András Levente karrierjének felívelése a Márton Áron Kollégium rendbetételéhez és a határon túli oktatáspolitikai átszervezéséhez kapcsolódott. Így a határon túli felsőoktatás-fejlesztésben a HTMH az OM-mal is kompetenciakonfliktusba került.¹⁷⁷ A közalapítványok érdekeltségei is tovább szélesedtek újabb alapítványok, illetve az IKA új, ambiciózus kuratóriumi elnökének, Halzl Józsefnek (a Rákóczi Szövetség tapasztalt vezetőjének) a megjelenésével. Új stratégiai csoportként jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia – a „kultur-nemzeti tudományos akadémia” –, színvonalas és hatékony határon túli programjaival (Glatz Ferenc, Berényi Dénes, Szarka László).¹⁷⁸ Szintén új érdekcsoportként léptek színre a különböző gazdasági vállalkozások közép-európai befektetésekben érdekelt politikai kijárói és szakértői.¹⁷⁹

5.3. Az *Antall-kormány* magyarságpolitikáját alapvetően két dolog határozta meg. Egyrészt el kellett helyeznie a problémát a kormány-

¹⁷⁷ Ennek az volt a tárgya, hogy hova kerüljön a felsőoktatás fejlesztésére a parlament által megszavazott összeg? A KÜM vagy az OM költségvetésébe? S ebből adódóan ki vezeti szakmailag a projektet? Ebből alakult ki az OM által szakmai felügyeletre létrehozott Nemzetközi és Határon Túli Felsőoktatási Fejlesztési Programiroda, amely azonban csak megrendeléseket tudott közvetíteni, de hatékony szakmai munkára nem volt alkalmas.

¹⁷⁸ *Magyar tudományosság külföldön*. MTA Magyar Tudományosság a Határon Túl Elnöki Bizottság, 1999, 87.

¹⁷⁹ MOL, OTP, Corvinus Rt., Danubius Rt., MFB, ITDH.

zati munkában, és ki kellett építenie a megfelelő intézményes kereteket. Másrészt ennek a kormánynak kellett a legélesebben szembenéznie a hármaskülpolitikai prioritásrendszerrel: az integrációs, a szomszédsági és a magyarságpolitika kényes egyensúlyával. Mindhárom területen alapvető változásokra került sor a nemzetközi viszonyrendszerben. Jugoszlávia, Csehszlovákia és a Szovjetunió fölbomlása közben a közép-európai magyar kisebbségek ügyének felvetése további instabilizáló tényezőnek számított a nemzetközi politikában. A külügyi munkában lényegében az euroatlanti integráció és a magyarságpolitika került előtérbe, és így a szomszédsági kapcsolatok kezeletlen konfliktusok sorából álltak. Ebből a – belpolitikai konfliktussal járó, és a kormánypárt szétválását maga után vonó – magyar–ukrán alapszerződés jelentette az első lépést kifelé. Ebben a munkában szembe kellett nézni azzal a két világháború közti dilemmával, hogy a szomszédsági kapcsolatokban a gazdasági érdekek vagy a magyar kisebbség problémái-e az elsődlegesek. Mivel az előbbi a magyar gazdaság szempontjából nem volt meghatározó, pusztán az euroatlanti integráció érdekeire kellett a szomszédságpolitikában tekintettel lenni. Belpolitikailag azzal kellett szembenézni, hogy a miniszterelnöki nyitó nyilatkozat nyomán (mely szerint ő lélekben tizenötmillió magyar miniszterelnöke) a határon túli magyarság problematikája és a magyar nemzettudat sérelmei, valamint a nemzeti érdekek kontinuitása képviselésének keresése elválaszthatatlanul összegabalyodtak.

Az Antall-kormányzat magyarságpolitikáját három célkitűzésben összegezhetjük:

a) Felvállalták a magyar kisebbségek diplomáciai *védelmét* a nemzetközi emberjogi és kisebbségjogi normákra alapozva. Részt vettek a nemzetközi kisebbségvédelemnek a kilencvenes évek elején tapasztalható megerősödésében.¹⁸⁰ Csakhogy ezek a normák nemigen voltak standardizálva – nincs általános európai gyakorlat, legfeljebb a status quo fönntartása –, és a létező egyezmények sem voltak számonkérhetőek.

¹⁸⁰ Gál Kinga: A kisebbségek nemzetközi védelme: az 1990-es évek jogi és politikai kerete. *Pro Minoritate* 2001. Nyár, 131–149.

b) Nyugat-európai mintákra támaszkodva *közép-európai mintaadó modellt kívántak létrehozni a kisebbségi kérdés kezelésére*. Ez döntötte el a magyar kisebbségi törvény koncepcióját: az egyéni nyelvi, kulturális jogok biztosítása helyett egy kisebbségi önkormányzati rendszert hoztak létre.¹⁸¹ Ezzel párhuzamosan dolgozták ki a határon túli magyar pártok az autonómia- és társnemzet-koncepcióikat.¹⁸²

c) A harmadik meghatározó tényező az Antall-doktrínaként is elhíresült tétel: *a határon túli magyarok véleményének meghallgatása* nélkül nem lehet magyarságpolitikai kérdésekben, róluk döntést hozni. Ez persze nem jelentett vétőjogot. De már az első fontos esetben – a Ballardur-terv megítélését tekintve – eltértek az álláspontok. Ennél fontosabb problémát jelent az, hogy miként lehet a határon túli magyar véleményeket, érdekeket bevonni a döntési folyamatba? Erre a parlamenti választásokon eredményes magyar pártalakulatokkal folytatott kétoldalú találkozók egész rendszerét építették ki.

5.4. A *Horn-kormány* eleve nem történelmi és nemzeti küldetésének tekintette a határon túli magyarság ügyeinek kezelését, hanem az alkotmányos és a személyes felelősségre építette retorikáját. (Döntően hátrányos helyzetű csoportnak, és csak másodsorban tartotta „nemzetrésznek” a határon túli magyarságot.) Az Antall-kormány gyakran jó szándékú, nagy ívű, de a nemzetközi realitásokkal kevésen számoló kezdeményezéseivel szemben ezt a kormányza-

¹⁸¹ Ennek az érványa megtalálható Bíró Gáspár: *Az identitásválasztás szabadsága*. Osiris–Századvég, Bp., 1995, 15–48., valamint Tabajdi Csaba: *Az önazonosság labirintusa*. A magyar kül- és kisebbségpolitika rendszer-váltása. CP Stúdió, Bp., 1998, 609–714.

¹⁸² Ezek körüli elméleti összegzés Bíró Gáspár már idézett munkáján túl az *Autonómia és integráció*. Szerk. Molnár Gusztáv, Magyar Szemle, Bp., 1993, 185.; Duray Miklós koncepciójáról külön lesz szó. Továbbá: *Határon túli magyar autonómiakoncepciók (1990–1995)*. Szerk. Szarka László, MTA KKI, Bp., 450. Megjelenés előtt.

tot a magyarságpolitikában a konkrétságra és a pragmatizmusra való törekvés jellemezte. Ennek a politikának a legfontosabb jellemzőit a következőkben látom:

a) Az integrációs verseny és a feszült szomszédsági kapcsolatok miatt alapelvnek tekintették, hogy *a határon túli magyarsággal kapcsolatos döntések nem veszélyeztethetik – még látszólag sem – a térség stabilitását.*¹⁸³ Így a kérdés a külpolitika érdekkörébe került, az azon belüli (integrációs) prioritásoknak rendelődött alá.

b) Ilyen körülmények között születtek meg a Szlovákiával és Romániával kötött *alapszerződések*. Ezeket *a magyar külpolitika Bokros-csomagjának* is tekinthetjük. Olyan kényszerű lépésekről volt szó, amelyek lényegesen nem befolyásolták a határon túli magyarok politikai helyzetét (talán csak Románia esetében hátrított el bizonyos előítéleteket az alapszerződés az RMDSZ–Demokratikus Konvenció közti koalíció előtt), de fölszabadították a magyar külpolitikát a „stabilitást veszélyezteti!” címkék ismételtetésének veszélye alól. A szerződések tipikus példái a két egymástól eltérő habitusú szemléletmód találkozásának: a nyugat-európai tényezők – a médiában megnyilatkozva – bíztak a szerződések stabilizáló és problémákat megoldó szerepében (ez volt a „valami ezzel is elindul” bizakodása), míg a volt keleti blokk diplomatái jól tudták, hogy ezeknek az általános deklarációknak mennyire nincs belpolitikai hátterük és nemzetközi számonkérhetőségük. (Természetesen a nyugati országok diplomatái is tisztában voltak a helyzettel, de Franciaország stabilizátori szerepjátékához szükségeltetett a procedura, amely során nemzetközi szinten is világossá vált az Iliescu és Mečiar, illetve a magyar kormányzat szándékai közti különbség.)

c) *A támogatáspolitikában*, az előkuratóriumok révén (Illyés Közalapítvány, OM ösztöndíjtanács, OM könyvkiadási pályázat) a határon túli elitek szélesebb körével alakított ki a budapesti kormányzat

¹⁸³ Ennek a dilemmának a részletes összefoglalását és a modernizációs-gazdaságtámogatási koncepció megalapozását adja Lábody László: *A határon túli magyarság és a gazdasági együttműködés. Társadalmi Szemle* 1993. 11. sz. 67–73., Uő: Magyarország és szomszédsága. *Európai politikai évkönyv* 1995/96, 283–298.,

partneri viszonyt. A különbözőképpen létrejött, a szomszédos országokban működő alkuratóriumokban kb. 300–350 fő vett részt.

d) A legfontosabb változásnak a Tabajdi Csaba, Lábod László és Törzsök Erika által képviselt új stratégiai retorikát és elindított programokat tartom.¹⁸⁴ A határon túli magyarság boldogulása érdekében az addigi döntően segélyező támogatáspolitikával szemben a *gazdasági háttér megteremtésének szükségességére* hívták föl a figyelmet, és ennek érdekében különböző programokat indítottak el. Ezzel párhuzamosan a *működő modernizációs és társadalomépítő kezdeményezések megerősítésére, kiterjesztésére helyezték a hangsúlyt*. A gazdaságfejlesztésben az Új Kézfogas Alapítványon keresztül tőkeberuházásokra, kamattámogatásra, vállalkozói képzésre és a határ menti gazdaságfejlesztési együttműködés megindítására került sor. A társadalmi modernizációt a meglévő helyi kezdeményezésekre épített „modernizációs szigetek” fejlesztésével és ezen keresztül a kisebbségi intézményrendszer teljesítményelvűvé alakításával képzelték el. Ezeknek a programoknak a megvalósítására azonban nem álltak rendelkezésre megfelelő források, azok tehát továbbra is a magyarországi és a határon túli elitek alkuitól függtek. Másrészt ez a program nem találta meg az utat a kisebbségi politikai elitek szélesebb köréhez. A határon túlról nézve ezek is „jótevő” akcióknak számítottak, amelyek az Antall-kormány időszakának személyi kapcsolatokra épülő prioritásai után egy másik, szélesebb önkormányzati és egyházi kört céloztak meg, de a program képviselői nem rendelkeztek ehhez megfelelő forrásokkal, és szövetséges kapcsolathálóval az MDF-hez jobban kötődő alapító/nemzetiesítő kisebbségi politikusok körében.

5.5. Az Orbán-kormány magyarságpolitikájának megértéséhez két, az előző kormányokétól eltérő adottságot kell figyelembe vennünk.

¹⁸⁴ A „határon túli magyarság polgárosodásáért” program összefoglalását adja Tabajdi Csaba: *Az önazonosság labirintusa. A magyar kül- és kisebbségpolitika rendszerváltása*. CP Stúdió, Bp., 1998, 527–546.

Egyrészt a kilencvenes évek második felében a taszári katonai bázis amerikai használata és a NATO-tagság révén a térségben megváltozott Magyarország geopolitikai súlya. A gazdaságban is megindult a növekedés, tehát a Horn-kormánynál a források tekintetében is előnyösebb helyzetben volt a FIDESZ–MDF–FKgP kormányzat. Másrészt a FIDESZ politikusai nem válságkezelésben szocializálódtak (és specializálódtak), szemben az előtük járó – a hetvenes–nyolcvanas évek apparátus- és reformküzdelseiben „edződött” – értelmiségi-politikus generációval. A magyar–román alapszerződés vitája óta – amikor is Orbán Viktor a közbeszédnek a jövőre és a történelemre irányításával integrálni tudta a jobboldalt és válaszképtelenné tette a praktikus technikák és teendők szintjén gondolkodó baloldalt – a FIDESZ élt is ezzel a jövőképtávlattal teremtő készségével. Ezekből kiindulva a kormányzat magyarságpolitikájának legfontosabb jellemzőit a következőkben látom:

a) A hagyományos magyar külpolitikai fölfogással szemben, amely „realistaként” a nagyhatalmak közti viszonyokban való politizálásból, egy-egy erős nemzetközi tényezőhöz (USA, Németország) való viszonyulásból indult ki, „konstruktivista” szemléletet képviselt, amely szerint ezek a viszonyok állandóan változnak, és alakító módon részt lehet és kell ezekben venni. Kiindulópontjuk a nemzeti érdekek minél hatékonyabb képviselete volt mind az európai integráció kapcsán, mind a térség viszonyaiban. A közvetítő szerep helyett, az előnyös integrációs és gazdasági pozíciót kihasználva inkább *szövetségteremtő* szerepet akartak kialakítani. (Közép-európai módra metaforikusan: komp helyett mólót. Bizonyos értelemben átvéve ezzel a hidegháború időszakából Bécs vagy Belgrád szerepkörét.) Ennek egyik lehetséges oldala volt a „Visegrádi négyek” együttműködésének felújítása. A másik a közös gazdasági érdekekre építő stratégiai partnerségi kapcsolatok kiépítése Horvátországgal, majd Szlovákiával. Ezt természetesen a terjeszkedő magyar nagyvállalatok is igényelték. Az évtized végére világossá vált, hogy még az EU-integráció előtt fel kell építeni a magyar gazdaság későbbi stabilitásához elengedhetetlen 6–8 regionális nagyvállalatot, és ez nem megy megfelelő politikai háttér nélkül. Ugyanígy a multinacionális cégek regionális központjaiért, a pénzügyi köz-

pont szerepköréért is folyamatos a régió belüli verseny, amelyben fontos szerepet tölthet be a kormánytámogatás. A korabeli magyar közvélemény számára az európai integráció nem pusztán politikai döntés kérdése volt (mint ahogy a mai napig így kezeli azt pl. a román közvélemény), hanem a társadalmi változás egyik lépcsőfoka. Az Orbán-kormány az integrációt nemzeti vállalkozásként fogta föl. Hogyan lehet a nemzet minél nagyobb részét beemelni ebbe a fejlettebb szerkezetbe? – erre az alapkérdésre is választ kellett adniuk a magyarságpolitika terén.

b) A FIDESZ a határon túli magyarság problémakörét *nem mint teherként*, hanem mint természetes adottságot fogta föl. (Ennek a pártnak az apparátusában találjuk a legtöbb határon túlról származó munkatársat, ez az apparátus rendelkezik a legtöbb határon túli magyar személyes kapcsolattal.) *A párt számára ez a kérdés törzstémának* – mégpedig a baloldal válaszképtelensége miatt sikeres törzstémának – számított. Ebből két dolog következett. Egyrészt a szakértők ezen a párton belül néztek szembe a legkövetkezetesebben a magyar kisebbségek autonómiatörekvéseinek kudarcával és a magyar–magyar viszony intézményesítésének szükségességével. Ez vezetett el előbb az Autonómia Tanács szorgalmazásához és az 1996-os első összmagyar politikai pártértekezlethez, másrészt a magyar nemzet (kulturális) intézményi reintegrációjának koncepciójához, amelynek része a státus/kedvezménytörvény is. A másik következmény az, hogy a FIDESZ-politikusok és az apparátusuk nem határátlépésként élték meg a kisebbségi elitekkel „szemben” programjaik (a státustörvény bejelentése, egyetemépítési programok, az IKA megemelt költségvetésének budapesti elosztása, az Agora-irodák megszervezése stb.) bevitelét, hiszen tényleg úgy gondolták, hogy barátaik, hálózataik, származásuk révén szerves részét képezik annak a másik világnak is. Azonban odaátról nézve ez ugyanolyan „jótevő”, „magyarságmentő” lépésnek tűnt föl, mint az előző kormányzatok beavatkozó programjai voltak. De vajon voltak-e megfelelő határon túli szerkezetek ahhoz, hogy a magyarországi elképzeléseket ezek bevonásával alakítsák ki?

c) A FIDESZ a válságmenedzselő, osztogató támogatáspolitikával mellett, kihasználva a megnövekedett politikai és anyagi lehetősé-

geket, megerősítette a *programfinanszírozást*. Látható teljesítményeket akart. Ez elsősorban intézmények létrehozására korlátozódott, de óriási hatással volt a határon túl, hiszen megerősödött és (elvárt lett) a támogatások teljesítményhez való kötése. Teljesítményelvű szervezeteket kívántak bevinni olyan közegekbe, ahol addig nem ez volt a domináns. Hiszen a nemzetiségi intézményrendszerben a mai napig a politikusoktól függő forráselosztás uralkodik. A FIDESZ kezdeményezte programok tovább erősítették tehát azt a teljesítményekre alapozott nemzeteszményt, amelyet még Tabajdi Csaba fogalmazott meg, de amit ő nem tudott következetesen képviselni a határokon túli közegben (1994–1998 között). A másik nagyon fontos eleme ennek a kormányzati munkának, hogy a MÁ-ÉRT-szakszabványok, a határon túli felsőoktatás-fejlesztés, a státuskedvezménytörvény megvalósítása révén a magyarországi közigazgatásba számonkérhetően bevitte a magyarságpolitikát mint hivatali szakkérdést. Az apparátus érdekeltté tétele nem felvilágosítás vagy érzelmek kérdése, hanem törvényes, munkaköri feladatként számonkérhető feladatok rendszeréé. S ebben különösen sokat számított, hogy a miniszterelnök mellett a párton belül is erősnek számító politikus (Kövér László), valamint a külügyminisztérium meghatározó személyisége (Németh Zsolt) is sajátjának tartotta a magyarságpolitikai ügyeket. Ettől függetlenül, külön vizsgálat tárgya lehet, hogy a FIDESZ magyarságpolitikai programjai mennyiben voltak előre átgondolva, szakszerűen felépítve és megvalósítva. Erre a következő fejezetekben keresem az értelmezést.